

מתוך: כיצד נעשיתי שמרן

גדלתי בימים שמחצית העם האנגלי הצביעה בבחירות לשמרנים, וכמעט כל האינטלקטואלים האנגלים ראו במילה "שמרני" מילת גנאי. להיות שמרן, כך סיפרו לי, פירושו להיות עם הזקנה ונגד הנעורים, עם העבר ונגד העתיד, עם הסמכות ונגד החדשנות, עם ה"מבנים" נגד הספונטניות והחיים. די היה להבין זאת כדי לדעת שאינטלקטואל החושב בכוחות עצמו חייב לדחות את השמרנות. נותרה הבחירה בין רפורמה למהפכה: האם מוטב לשפר את החברה צעד אחר צעד, או לגמור איתה ולהתחיל מחדש? בני זמני, רובם ככולם, העדיפו את האפשרות השנייה. וכשראיתי, במאי 1968 בפריז, למה בעצם הכוונה, גיליתי לאן אני שייך.

ברחוב הצר שמתחת לחלוני הסטודנטים צעקו והשתוללו. [...] מכוניות התרוממו לאוויר ונחתו על צדן [...] החלל נמלא קריאות ניצחון בעוד עמודי תאורה ועוגני מתכת נעקרים ונערמים על הכביש כמתרסים חדשים מפני מלוא-הניידת הבא של השוטרים שיגיעו.

הניידת, טנדר מן הסוג שפונה בימים ההם זינאנה בגלל שבכת הברזל שרותכה אל חלונותיו, נכנס בזהירות מפנית רחוב דקארט, בלם בטלטול, ופלט כיתת שוטרים מבוהלים. הללו התקבלו במטח אבני ריצוף, וכמה מהם נפלו. אחד התגלגל על הארץ, לופת את פניו בכפות ידיו, והדם פיכה מבין אצבעותיו הקמוצות. נשמעו צהלות, השוטר הפצוע הוחש לניידת, והסטודנטים הסתלקו בריצה אל סמטה צדדית, תוך שהם מיידים עוד אבנים ולועגים ל"קושון", "החזירים".

באותו ערב קפצה אליי ידידה: את היום כולו בילתה במתרסים, עם קבוצת אנשי תיאטרון בפיקודו של הבמאי ארמן גאטי. היא הייתה נרגשת מאוד מן המאורעות. גאטי, מתלמידיו של אמן ותיאורטיקן התיאטרון אנטונון ארטו, לימד אותה לראות בפרעות הרחוב הללו נקודת שיא של תיאטרון סיטואציוניסטי: הטמרתו האמנותית של האבסורד האופף את חיי השגרה הבורגניים. ניצחונות כבירים נרשמו ביום ההוא: שוטרים נפצעו, מכוניות

הועלו באש, סיסמאות זומרו, כתובות גרפיטי נמרחו. הבורגנות במנוסה, ובקרוב ייפלו הפשיסט הזקן ומשטרו על ברכיהם וישוועו לרחמים. הפשיסט הזקן היה דה-גול, שאת זיכרונות המלחמה שלו קראתי באותו יום עצמו. היצירה נפתחת במשפט מהדהד: "Toute ma vie, je me suis fait une certaine idée de la France" ("כל ימי ציירתי לי את צרפת בדמות מסוימת"); * משפט דומה כל כך בנגינתו, ומנוגד כל כך במגמתו, למשפט המהדהד לא פחות הפותח את "בעקבות הזמן האבוד" של מרסל פרוסט: "Longtemps, je me suis couché de bonne heure" ("שנים שכבתי לישון בשעה מוקדמת"). * מדהים היה לגלות פוליטיקאי שפותח את כתב ההגנה שלו בהבעת רעיון – ורעיון המסתתר כה עמוק מתחת למסכה העבה של מילותיו! נפעמתי גם מתיאור ההלוויה הממלכתית של המשורר פול ואלרי – המחווה הציבורית הראשונה של דה-גול בעקבות שחרור פריז – משום שגם ממנה השתמע סדר עדיפויות שפוליטיקאי אנגלי לא היה מעלה על דעתו. תיאור התהלוכה בדרכה לקתדראלת נוטר-דאם, כשבראש האבלים צועד הגנרל הגאה, ופה ושם צלף גרמני עוד מביט בהם מהגגות, הטביע בי את רישומו החי. לא יכולתי שלא להשוות בין שני מראות אלה של פריז ממעוף הציפור – הלוויה שראה הצלף, ומהומות הרחוב שראיתי אני ברובע הלטיני. היחס ביניהם היה כיחס בין כן ולא; בין אישורו של רעיון לאומי לבין הכחשתו. על פי חזונו של דה-גול, אומה מוגדרת לא על פי מוסדותיה או גבולותיה, אלא על פי לשונה, דתה ותרבותה הגבוהה; בימי כיבוש ודחק, יסודות רוחניים אלה הם הטעונים הגנה ואישור מחודש. הלווייתו של ואלרי הייתה תוצר טבעי של התפיסה הזו. צרפת של דה-גול נקשרה בעיני עם "בית הקברות הימי" של ואלרי: הקריאה העיקשת ההיא אל המתים היא אשר העבירה אליי, בעמקות רבה מזו של כל נאום או מחווה של פוליטיקאי, את משמעותו האמתית של רעיון לאומי. מובן שהייתי נאיבי. נאיבי כמו הידידה שלי. אבל אל הטענה הבאה חזרתי במחשבותיי עוד פעמים רבות. מה, שאלתי אותה, את מציעה במקום

* שארל דה-גול, 'מאבק לחרות', כרך ראשון: 'אל הדגל! 1940–1942', מצרפתית: אליהו מייטוס, תל-אביב: עם הספר, תשכ"ז, עמ' 9.

* מרסל פרוסט, 'בעקבות הזמן האבוד', כרך ראשון: 'קומברה', מצרפתית: הלית ישורון, 1992, עמ' 9.

"הבורגנות" הזו שאת כל כך מתעבת, ושאת חבה לה את החופש והשגשוג המאפשר לך לשחק פה במתרסים? איזה חזון לצרפת ולתרבותה מדבר אלייך? האם את מוכנה למות למען אמונותייך, או רק לסכן את חייהם של אחרים? הייתי פומפוזי עד גועל; אבל לראשונה בחיי הרגשתי פרץ של זעם פוליטי, מוצא את עצמי בצדו האחד של המתרס כשכל מכריי בצדו האחר. היא ענתה לי בספר: "המילים והדברים" של פוקו, התנ"ך של שנות-השישימניקים, הטקסט שלכאורה מצדיק כל צורה של עבריינות בהראותו כי ציות הוא בהגדרה תבוסה. זהו ספר ממולח, כתוב בכובנות שטניות, מנכס עובדות בבררנות כדי להראות שהתרבות והדעת אינן אלא "השיח" של הכוח. אין זו יצירה פילוסופית, אלא תרגיל ברטוריקה. לא לאמת הוא חותר, אלא לחתרנות עצמה. בלהטנות הנומינליסטית הישנה, שממציאה הוא בוודאי השטן אבי השקר, הוא מסביר ש"האמת" תמיד דורשת מירכאות כפולות, שהיא משתנה מזמן לזמן, ושהיא קשורה לצורת המודעות, ה"אפיסטמה", שנכפתה בידי המעמד שהרוויח מהפצתה. הרוח המהפכנית, ההופכת עולמות כדי למצוא מה לשנוא, מצאה אצל פוקו נוסחה ספרותית חדשה. חפשו בכל מקום את הכוח, הוא אומר לקוראיו, ותמיד תמצאו אותו. ובמקום שיש כוח, יש דיכוי. ובמקום שיש דיכוי, יש זכות להרוס. ברחוב שתחת חלוני תורגם המסר הזה למעשים.

הידידה שלי היא כיום בורגנית טובה, כמו כל השאר. ארמן גאטי נשכח; ויצירותיו של אנטונן ארטו הן פאסה גמור. האינטלקטואלים הצרפתים הפנו את גבם ל-68', ולואי פֶאוּלֶס המנוח, גדול מחברי הרומאנים בצרפת שלאחר המלחמה, כתב בספרו 'היתומים' את ההספד המרשיע לזעם הנעורים שלהם. ופוקו? הוא מת מאידס, תוצאת חינגות בבתי המרחץ של סן-פרנסיסקו שהוא פקד בסיוריו הממומנים-היטב כידוען-אינטלקטואל. אלא שספריו של פוקו נמצאים ברשימות קריאת החובה באוניברסיטאות בכל רחבי אירופה ואמריקה, ועמדתו כי התרבות האירופית היא מיסוד של כוח דכאני מושמעת בכיתות הלימוד כאילו הייתה דבר נבואה משמיים, באוזני סטודנטים שאין להם ידע תרבותי ודתי בסיסי שיעמוד כמשקל נגד. רק בצרפת מוסכם שהוא שרלטן.

ב-1971, כשעברתי מקמברידג' למשרת הוראה קבועה בקולג' פיֶרְקֶק בבלונדון, כבר הייתי שמרן. ככל שעלה בידי לגלות, בכל בירקבק היה עוד אדם שמרן אחד בלבד. זו הייתה נונציה – מריה אנונציאטה בשמה המלא –

הגברת הנפוליטנית שהגישה את הארוחות בחדר הסגל, ושעשתה "דווקא" למרצים בהדביקה על הדלפק שלה תצלומים קיטשיים של האפיפיוור. אחד המרצים הללו, שנונציה רחשה כלפיו סלידה מיוחדת, היה אָרִיק הוֹפְסְבַּאוּם, ההיסטוריון-הכוכב של המהפכה התעשייתית, שהשקפתו המרקסיסטית על ארצנו נלמדת כיום בבתי הספר כאלו נשמעה היישר מפי הגבורה. הובסבאוּם הגיע לבריטניה כפליט, והביא עמו מחויבות מרקסיסטית וכרטיס חבר במפלגה הקומוניסטית שהוא דאג לחדש עד שאי אפשר היה: לדאבון לבו, המפלגה הקומוניסטית הבריטית התפרקה במבוכה כאשר לא יכלה עוד לשנן את השקרים הסובייטיים. כהוקרה, כנראה, על קריירה הרואית זו, ולבקשתו של טוני בלייר, הובסבאוּם זכה בתואר הכבוד השני במעלה שמלכת בריטניה יכולה להעניק: חברות במסדר עמיתי הכבוד. סיפור קטן זה הוא בעל משמעות כבירה לשמרון בריטי. שכן זהו תסמין וסמל למה שקרה לחיינו האינטלקטואליים מאז שנות השישים. ראוי שנהרהר בעובדה המדהימה שאוניברסיטת אוקספורד, שנתנה תואר כבוד לביל קלינטון לרגל העובדה שהוא הסתובב פעם במחוזותיה, סירבה לחלוק כבוד דומה למרגרט תאצ'ר, הבוגרת הבכירה ביותר של האוניברסיטה מאז המלחמה והאישה הראשונה שנבחרה לראשות ממשלת בריטניה. ראוי גם שנהרהר על כמה אישים אחרים שקיבלו תארי כבוד ממוסדות אקדמיים בריטיים – רוברט מוג'בה, למשל, או גב' צ'אוסקו המנוחה – או נמנה (על אצבעות יד אחת) את מספר השמרנים שנבחרו לאקדמיה הבריטית הלאומית למדעי הרוח והחברה.

[...]

בשל היותו של בירקבק מרכז להשכלת מבוגרים, ההרצאות החלו בשש בערב, והימים היו, להלכה, חופשיים. ניצלתי את הבקרים ללימוד משפטים: התכוונתי לפתח קריירה שאין בה יתרון לאוטופיסטים ולנרגנים. מעולם לא עשיתי התמחות, והרווח שלי מהלימודים הללו היה אינטלקטואלי בלבד – אך על רווח זה אני אסיר תודה עד היום. החוק מוגבל תמיד בידי המציאות, ואילו לחזונות אוטופיים אין בה מקום. יתרה מכך, "המשפט המקובל" באנגליה הוא ההוכחה לכך שיש אבחנה ממשית בין כוח לגיטימי וכוח בלתי לגיטימי, שכוח יכול להתקיים בלי דיכוי, ושהסמכות היא כוח מניע בהתנהגות האנושית. החוק האנגלי, גיליתי, הוא התשובה לפוקו.

בהשראת לימודי החדשים התחלתי לחפש אחר פילוסופיה שמרנית. [...] בחיפושיי בספריית הקולג' שלי מצאתי את מרקס, את לנין, את מאו – אך לא את שטראוס, לא את פוגלין, לא את האייק ולא את פרידמן. כל מגוון השבועונים, הירחונים והרבעונים הסוציאליסטיים עמד לשירותי על המדפים, אך לא נמצא שם אף לא פרסום אחד העונה להגדרה "שמרנית". זה זמן רב שבאנגליה שלטה ההשקפה כי השמרנות, כעמדה פוליטית וחברתית, אינה רלבנטית כלל – אם בכלל הייתה אי פעם רלבנטית לאדם נכון. אולי, אם אתם בני אצולה או ילדים להורים אמידים ומרופדים, אתם עלולים לרשת השקפות שמרניות, כדרך שאתם עשויים לרשת עיכוב בדיבור או לְסָתוֹת בולטות. אבל לא ייתכן שתרכשו השקפות כאלו – ודאי לא בתהליך של חקירה רצינאלית או חשיבה רצינית.

[...]

להצלתי בא אדמונד בֶּרֶק. אמנם לא הרבו לקרוא בו באוניברסיטאות שלנו, אך בכל זאת לא פטרו אותו כטיפש, כריאקציונר או כאבסורד מהלך. הוא פשוט היה לא רלבנטי, בעיקר משום שהבין שלא כהלכה את המהפכה הצרפתית ועל כן יכול היה להילמד כהמחשה לאפיזודה של חולי אינטלקטואלי.

[...]

כשקראתי לראשונה את גרסתו של ברק לסיפור המהפכה הצרפתית נטיתי – באין לי מקור אחר – לקבל את התפיסה הליבראלית-הומניסטית של המהפכה, כניצחון של החופש על הדיכוי, כשחרורו של עם מעולו של כוח אבסולוטי. נכון, לפעמים המהפכנים הגזימו – שום היסטוריון ישר לא הכחיש זאת – אבל העמדה ההומניסטית הרשמית הייתה שיש לראות את הטרור ההוא, בדיעבד, כחבלי הלידה של סדר חדש שעתיד היה להציע לעולם דגם של ריבונות עממית. הנחתי אפוא כי ספקותיו המוקדמים של ברק – שהובעו, בל נשכח, כשהמהפכה עוד הייתה בראשית ינקותה, כשהמלך עוד לא הוצא להורג והטרור עוד לא התחיל – היו פשוט תגובות מבוהלות למאורע שהובן לא נכון. מה שעניין אותי ב"מחשבות על המהפכה בצרפת" של ברק היה הפילוסופיה המדינית החיובית, שנבדלה מכל הספרות השמאלנית האופנתית בממשיות המוחלטת שלה ובקריאה הצמודה של נפש האדם בצורותיה הפשוטות והנקיות ממליצת רוממות. ברק לא כתב על הסוציאליזם, אלא על המהפכנות. למרות זאת, הוא שכנע

אותי שההבטחות האוטופיות של הסוציאליזם באות בצוותא חדא עם תפיסה מופשטת לחלוטין של נפש האדם – גרסה גיאומטרית לתהליכים המנטאליים שלנו, שכמעט ואין לה דבר עם עושרם האמיתי, עם מחשבותיהם ורגשותיהם של בני אדם בשר ודם. [...]

למעלה מכול הוא הדגיש שצורותיה החדשות של הפוליטיקה, המקוות לארגן את החברה סביב רדיפת חירות, שוויון, אחווה או מקביליהם המודרניסטיים, הן למעשה צורות של אי-רציונאליות לוחמנית. אין שום דרך שאנשים יכולים לרדוף בה במשותף אחר חירות, שוויון ואחווה, לא רק מפני שדברים אלו לוקים לדאבוננו בתת-תיאור ובהגדרה שכולה בגבולות המופשט, אלא גם משום שהתבונה הקולקטיבית איננה פועלת כך. אנשים חושבים יחד בהיגיון על מטרה משותפת רק בעתות חירום – כשצריך להסיר איום או לכבוש משהו. אפילו אז, אם רצונם להשיג מטרתם זו ביעילות, הם זקוקים לארגון, היררכיה ומבנה פיקודי. צורה של רציונאליות משותפת אכן מופיעה במקרים הללו, ושמה הנפוץ הוא מלחמה.

[...]

בעיניו של ברק, הסמכות רחוקה מלהיות אותו יצור גועלי ומרושע שבני דורי דימו לראות בה; בעיניו היא יסודו של הסדר הפוליטי. החברה, טען, מלוכדת לא בידי זכויות אזרח מופשטות, כפי שהמהפכנים הצרפתיים שיערו. מה שמלכד אותה הוא סמכות; כוונתו הייתה לזכות לציית, לא רק לכות לאכוף. הציות, מצדו, הוא סגולתן העיקרית של הישויות הפוליטיות, התכונה המאפשרת למשול בהן, ובלעדיו יתפוררו החברות לכדי "אבק של פרודות יחידות".

הגיגים אלה נראו לי מתבקשים בה במידה שלבני דורי נראו מזעזעים. ברק דגל בעצם בהשקפה הישנה על מקומו של האדם בחברה, כנתין של ריבון, בניגוד להשקפה החדשה שראתה אותו כאזרח של מדינה. אך למרבה הפלא, בהגנו על השקפה ישנה זו, הראה ברק שהיא מבטיחה את חירויות הפרט הרבה יותר מהתפיסה החדשה, המיוסדת על החתירה לחירויות אלו עצמן אך מגדירה אותן רק באופן מופשט, אוניברסאלי, ועל כן לא מציאותי. חופש אמיתי, חופש מוחשי, החופש שאכן אפשר להגדירו, לתובעו ולזכות בו, איננו ניגודו של הציות אלא צדו השני של אותו מטבע.

החופש המופשט ונטול הממשות של האינטלקט הליבראלי הוא בעצם לא יותר ממרדנות ילדותית המועצמת לכדי אנרכיה.

[...]

ההגנה של ברק על המסורת [...] העלתה את המנהגים, המוסדות ואורחות החיים המוסדרים של הקהילה ממדרגה של הוכחה לקפיאה על השמרים, כפי שרוב בני זמני האמינו, למעלת מידה-טובה פוליטית. וההגנה הפרובוקטיבית שסיפק ברק, בהקשר זה, ל"דעה הקדומה" – כלומר מערכת האמונות והרעיונות העולים באופן אינסטינקטיבי בדעתם של יצורים חברתיים, ואשר משקפים את חוויות היסוד של חיי החברה – הייתה לי בגדר התגלות של דבר שעד אז נעלם מעיניי לחלוטין. ברק גרם לי להבין שאמונותינו הנחוצות ביותר יכולות להיות בלתי מוצדקות ובלתי ניתנות להצדקה מנקודת המבט שלנו עצמנו, ושניסיון שלנו להצדיקן יוביל רק לאובדן. אם נחליפן במערכות הרציונאליות המופשטות של הפילוסופים, אולי נחשוב את עצמנו רציונאליים יותר ומותאמים יותר לחיים בעולם המודרני. אבל בפועל נהיה מותאמים לו פחות, ואמונותינו

החדשות תהיינה מוצדקות הרבה פחות [...]

נמחיש זאת בדוגמה: הדעות הקדומות סביב יחסי מין. הללו משתנות מחברה לחברה, אבל עד לאחרונה היה להן מאפיין משותף, והוא שאנשים מבחינים בין התנהגות נאותה להתנהגות בלתי נאותה, בוחלים בהתנהגות מינית מפורשת מוחצנת, ודורשים כי הדרך אל האיחוד המיני תתאפיין בצניעות מצד הנשים ובאבירות מצד הגברים. יש לכך טעמים אנתרופולוגיים מצוינים, הנוגעים ליציבותם ארוכת הטווח של הקשרים המיניים, ולמחויבות המשפחתית הנדרשת לגידול ילדים ולחברותם. אבל אלה אינם הטעמים המניעים את ההתנהגות המינית המסורתית של גברים ונשים. התנהגות זו מודרכת בידי דעה קדומה מוצקה ומושרשת, שמילות המפתח שלה הן זעם, אשמה וכבוד. חלוצי החופש המיני לא התקשו להראות כי מניעים אלה אינם רציונאליים, שהרי אין שום בסיס הגיוני שיכול להצדיקם מנקודת ראותו של בעליהם. השחרור המיני יראה אם כן בעיניו, במבט של גוף-ראשון-יחיד, כחלופה רציונאלית, שהרי היא גוזרת קוד התנהגות שלם ממטרה שהגיונה ניכר לעין, הלא היא העונג המיני.

המרה זו של הדעה הקדומה בקוד של תבונה אכן התרחשה. והתוצאה היא בדיוק זו שברק היה צופה. לא רק קריסת האמון בין המינים, אלא גם ערעור

תהליך הרבייה: החלשה והכשלה של מחויבות ההורים זה לזה ולילדיהם. במקביל, רגשות אישיים, שהדעות הקדומות המסורתיות נתנו להם קיום וחוסן, נותרו חשופים ופגיעים במבנים השלדיים של הרציונאליות. זהו שורש המציאות המוזרה בארצות הברית, מקום שם תביעות משפטיות החליפו את הנימוסים הנפוצים, האשמות בַּת־מְשָׁגְלִיּוֹת ב"אונס בדייט" החליפו את הצניעות הקדם-משגלית, וניסיונות חיזור מצדם של אנשים לא מצודדים מוקעים כ"הטרדה מינית". זו דוגמה למה שקורה כאשר הדעה הקדומה נמחית בשם התבונה, תוך התעלמות מהצרכים החברתיים האמיתיים שרק הדעה הקדומה יכולה לממש. ואכן, הרהורים על האסון שחולל השחרור המיני ועל העולם העגמומי שהוא יצר סביבנו היו בין הדברים שגרמו לי לראות את האמת שביסוד ההגנה הפרדוקסאלית-לכאורה של ברק על הדעה הקדומה.

[...]

מכאן ואילך הבנתי את השמרנות לא רק כאני-מאמין פוליטי, אלא כחזון בר-קיימא לחברה האנושית, חזון שאת האמת שבו תמיד יהיה קשה לתפוס, קשה מכך להסביר, וקשה מכול לפעול לאורה. בייחוד קשה הדבר עכשיו, כשהרגשות הדתיים נוהים אחר גחמות האופנה, כשהכלכלה הגלובלית מערבלת את נאמנויותינו המקומיות, וכשהחומרנות וחיי התענוגות מוציאים את הרוח ממלאכת החיים הנאותה. אבל אני אינני מתייאש משום שניסיוני לימדני שאנשים ונשים יכולים לברוח מהאמת רק לזמן מוגבל, כי חלומות החירות, השוויון והאחוזה מלהיבים את החולם רק עד שהמציאות טופחת על פניו, ותמיד מגיע לבסוף הדבר שיזכיר להם מהם הערכים היציבים.

* מתוך: *Gentle Regrets: Thoughts from a Life* (Continuum, 2005)

(מאנגלית: צור ארליך)